

Széchenyi Ágnes

„A NEMZET LEGNAGYOBB KÖLTŐJE NE KOCKÁZTASSA AZ ÉLETÉT”

Illyés Gyula 1956-os naplója

Kötetünk szerzőinek közös intenciója, hogy tanulmányainkban aláhúzzuk: a napló fontos eszköz a *múlt* lehetséges mértékig való megismerésében. Ehhez kellő szakmai vértettségre, a napló műfaját le-, illetve túlbecsülő nézetektől való elhatárolódásra, konkrét elemzésre támaszkodó józan eligazodásra van szükség.

Írásom tárgyát illetően azonban mégis kissé másként áll a helyzet.

Elsőül azért, mert itt nem az irodalom 1956-os eseményeinek, múltjának és hatásának megismerése a tét, a tárgy,⁵⁹⁵ hanem egy jelentős *közéleti* szerepet betöltő *költőfejedelemnek*,⁵⁹⁶ illetve az általa is képviselt írócsoport kollektív *„személyiségvonásainak”*, (esetlegesen) új motívumainak megtalálása.

Emlékeztetőül magáról az íróról, hol tartott Illyés Gyula a pályáján ekkor. Életműve – természetesen itt most csak madártávlatból tekinthetünk ki rá – az avantgárd és a hagyományőrző modernség⁵⁹⁷ fogalmaival írható le. Kiemelkedő munkája

⁵⁹⁵ Ezt a feladatot kiválóan és sok szempontból kimerítően elvégezték pl. Standeisky 1990, Standeisky 1996, Standeisky 2005 és tanulmányai, ill. Rainer 1990; Medvigy–Pomogáts 1991.

⁵⁹⁶ Illyés egy olyan irodalmi értékrendszer képviselője volt, amelyben erős volt a törzsi gondolkodás, a törzsfő, az „apa” elismerése, a vezető tekintélyhez való igazodás.

⁵⁹⁷ A „hagyományőrző modernség” fogalmának bevezetésére Tverdota György tett javaslatot. A fogalom nem más, mint az új klasszicizmus két lépésben továbbfejlesztett változata. Az 1920-as évek második felétől a *Nyugat* második nemzedéke elfordul az esztéta modernségtől és a de-

volt a *Puszták népe* című szociográfiája, amely munka szinte egyedül maradt időtállóan újraolvasható és élvezhető a népi társadalomrajzok közül, s éppen azért, mert esztétikai értéke is van, nemcsak az a mázsás súly és lelkiismeret-felrázó indulat jellemzi, ami az idesorolható művek többségét. Illyés új prózapoétikai eljárásokat alakított ki ebben a művében, újfajta beszédmódot, amely még mindig nem kapta meg azt az elismerést, ami jár neki. Illyés ugyane mű írásával nagyjából egy időben a *Nyugat* társszerkesztője volt Babits mellett, majd a *Magyar Csillag* szerkesztője, a háború utáni *Válasz* főszerkesztője.⁵⁹⁸ Neve a Nemzeti Parasztpárt öt vezetője között szerepelt, miután a főváros felszabadult, távollétében megválasztották az egyik vezetőnek. Megrendítően szépen vall arról, hogyan gondol ekkor a jövőre. „Ez a világ – a mai valóság – még csak úgy az enyém, mint szobrásznak a kőtömb. A benne rejlő szobor az enyém. Nemcsak a magamé; a művet másokkal együtt kell kibontanom, mindazokkal, akik ismerik a tervet, de ismerik a kő sajátosságait is.”⁵⁹⁹ A mondat metafora – azaz költői megfogalmazása az újjáépítendő Magyarország sorsának, ami természetesen a politika nyelvére visszafordítva kollektivitást, erőviszonyokat, pártküzdelmeket, és persze hatalmi játszmákat jelent. A Nemzeti Parasztpárt kis párt volt, majd hogynem fordítottan arányos ahhoz képest, amekkorára arányt a földművelő cselédség, zsellérség, részben szinte jobbágyviszonyban továbbélő parasztság képviselt. 1945 után Illyés és Bibó reményt látott arra, hogy a magyar társadalom kikerül a *történelmi zsákutcából*, s ledolgozza a térségben is egyedülálló visszamaradottságát, feudális örökségét, letéve a túlhordott rendiség ballasztjait, demokratikus fejlődésnek indul.⁶⁰⁰ Illyés és Bibó bizonyos szempontból komplementer

kadenciától, és visszafordul a tradíció és a referenciális valóság felé. Ld. Tverdota 2014.

⁵⁹⁸ A *Válasz* első (1934–1938) korszakának szerkesztőbizottságában is szerepel a neve és szerepelnek művei.

⁵⁹⁹ Illyés 1986. 395. [1945. novemberi bejegyzés]

⁶⁰⁰ Bibó 1948.

nagyságok. Illyés a politika nyelvét nem beszélte, míg Bibó jól értette és még jobban (bár sokak szerint naivul) elemezte. Ily-lyés azt gondolta – s ez a 30-as évek közepétől vallott ars poe-ticája volt, hogy a parasztság sorsáért *bárkivel* szövetkeznek.⁶⁰¹ Vele szemben Bibó összességében nem talált olyan célt, amelyért feláldozta volna szuverenitását, így lett visszavonult és visszavonultatott börtönlakó 1956 nyomán, majd szürke köpe-nyes könyvtári rakodómunkás, s utóbb a saját gondolatainak, kéziratainak külföldre juttatásában is a szabályok betartója. És éppen ezért a hallgatásért is: erkölcsi nagyhatalom, időközön át szólóan példa. A két 20. századi kiválóság, a nagyon is eltérő élet- és viselkedésstratégia ellenére, egymás barátja, nagyon közeli barátja volt.

A politikai erőjáték a koalíciós időben, háttérben a kevesek által ismert elrendeléssel, hogy a nagyhatalmak a helyünket kijelölték és szentesítették a szovjet érdekszférában, felülírta a kívánatos koalíciós összefogást. A koalíciót a két szembenál-ló párt, a kommunisták és a kiscgazdák, e „szüntelen egymás körmére vigyázó bizalmatlan üzlettársak” küzdelme uralta. A politikailag számottevő erőt a kiscgazdák képviselték, és nem a parasztpárt. Végig kellene itt tekinteni Illyés és a kommuni-sták viszonyát, de ez túlfeszítené a tanulmány keretét. De jel-zésekre igenis szorítkoznunk kell. A kommunisták nagyon is komolyan építettek Illyés Gyulára. Illyés az ellenzékéből vagy emigrációból jövő kommunista politikusok számára az egyik legméltánylandóbb szereplő volt. Révai József az 1944 végén a debreceni nemzetgyűlésben mondott első beszédében Petőfi Sándorral és Ady Endrével emlegette egy sorban Illyés Gyulát.⁶⁰² (A beszéd százezres példányban – brosúraformában – is

⁶⁰¹ A társadalmi fent és lent ellentétét Illyés elsősorban a parasztság szem-pontjából nézte és azt vallotta, a bármilyen oldalról érkező *segítség* fontos, „a magyar népnek segítség kell, s ha nem is mindegy, kitől jön ez a segit-ség, ez mégiscsak másodlagos szempont lehet, első a segítség, különben ez a nép megfullad”. Beszélgetés Illyés Gyulával, a harcos költővel és az „Oroszország” írójával, aki ma is a pipacsos búzamezőt találja a legszebb-nek. *Brassói Lapok*, 1935. május 19. 10–11. Ez az interjúrészlet egész pályá-jára nézve bevilágítja Illyés Gyula közéleti magatartását, s azt is, hogy a reálpolitikai helyzet elfogadásával szinte végig megmaradt a felvilágosult abszolutizmusban való hitében. Ez jellemezte a Horthy-korszakban és a Kádár-korszakban is.

⁶⁰² „Kell bírálni a magyar értelmiséget is sok minden mulasztásért, sőt bü-neiért is, ugyanúgy, mint ahogy a legtöbb magyar társadalmi osztályt és

megjelent, emlékszik Illyés Gyula.⁶⁰³) A Rákosi-korszakban visszább szorult, de nyílt konfrontációra – ez öngyilkosság is lett volna – nem vállalkozott. A nacionalista-kommunista ideológia azonban csőbe húzta: megíratta vele a Görgeit áru-lónak bélyegző *Fáklyalángot* (1952), megíratta a nagyszebeni győzelemmel véget érő *Föltámadt a tenger* című 1848/49-ről szóló film forgatókönyvét (1953, Nádasy Kálmánnal közösen jegyzi). Mindkét tétel a rendszernek kedvező, azt legitimáló állítás volt. Kényszer szülte, vagy belső azonosulás – de készült már előttük az *Egy mondat a zarnokságról*. Két Illyés van, a versek „sárga ház” magánya tehát az önemésztő belső konfliktust mutatja.

Mindenesetre az 1956-os naplóból az olvasható ki, hogy minimálisan is közömbösen viseltetett az 1953-ban miniszterelnökként ismét színre lépő Nagy Imre iránt. A Sztálin halálával induló fordulat és az utána következő időszak nem kap érdemi említést a(z) eddigi szöveggondozásban megjelent) naplóban, a változásokra nem tér ki Illyés. Nagy Imre közel abban a státuszban jelenik meg, mint öngyilkossága után néhány népi oldalról való ellenzője szemében – ezek között nem volt ott Illyés Gyula – József Attila, a nagyságát megcsinálta a sín analógiájára, a sorsát megcsinálta az akasztófa.

1956-ra kétszeres Kossuth-díjas volt (1948, 1953 [!], s majd a kádári konszolidációban, a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából, 1970-ben *harmadszor* is megkapja a kitüntetést). Illyés volt talán az egyetlen, aki fölényes ötlettel, kompromittálódás nélkül oldotta meg a Rákosi születésnapjára készített antológiában való szereplést.⁶⁰⁴

réteget lehet és kell is bírálni. (*Úgy van!*) De az az egy bizonyos, hogy új Magyarországot értelmiség nélkül vagy ellene, felépíteni nem lehet. (*Élkezés és taps.*) Az értelmiségnek nem a vádlottak padján, hanem a magyar demokrácia táborában, a magyar nemzeti egységfrontban van a helye. (*Úgy van!* – *Élkezés.*) Ismétlem, sok hiba terheli ezt az értelmiséget, de Móricz Zsigmond, Szentgyörgyi Albert, Bartók Béla, József Attila, Illyés Gyula nevei bizonyítják, hogy a Bolyaiak, Petőfiek, Adyok és Eötvös Lórándok fajtájának nem szakadt magva. (*Úgy van!* – *Élkezés.*)” *Az Ideiglenes-nemzetgyűlés Értesítője*, Budapest, Athenaeum r.-t. könyvnyomdája [é. n.] 22.

⁶⁰³ Illyés Gyula 1986, 349.

⁶⁰⁴ Illyés Gyula: Ezerkilencszázhuszonhat július. In: *Magyar írók 1952*. [Valójában a kötet a pártközpontban készült, az összeállítást Rényi Péter felügyelte. Illyés a Rákosi-pert idézte meg, amelyen neki kellett volna tolmácsolnia a *L'Humanité* képviselőjének, de Rákosi kitűnően beszélt franciául

A pályatársak, az őt tisztelők körének jellemzései, értékelései sokat mondanak róla. „Családfő” – mondja róla Fekete Gyula, a „népiek” eszmerendszerének képviselője, „népek fáklyája” – Pálffy G. István újságíró szerint. „Rabszolga óriás” – Domokos Mátyás jellemzésében és Tamás Attila is egy ellentmondásra utal, amikor egyszerre mondja róla, hogy „népvezér és töprengő”, jelezve, hogy a kétfajta mentalitás feszültségek forrása. A mára már elfeledett Belohorszky Pál „izzó jég”-nek mondta, ugyancsak kibékíthetetlen kontrasztot sugallva az író karakterében és elhivatottságában. Mondták továbbá rá, hogy „nagy taktikus”, minden rendszerben fent helyet találó író, aki „vitéz jákfai Gömbös Gyulának és Rákosi Róth Mátyásnak is pertu barátja volt”.⁶⁰⁵ És maga Illyés jegyzi le a rá vonatkoztatott féltést, az iránta érzett bizalmat a vizsgált naplóban, hogy amikor 1956. október 25-én Miskolcra indulnának haza, a „munkások”, vigyázni akarnak rá, „[a] nemzet legnagyobb költője ne kockáztassa az életét!”⁶⁰⁶ Arra is vigyáznunk kell Illyés naplójának elemzésénél, hogy a képviselői irodalomról való képünk megváltozásának nem szabad automatikusan törölnie, semmibe vennie az egykor létezett

is, így a szünetben semmi szükség nem volt Illyésre. Ez után Illyés elismerően jellemzi Rákosi akkori bátor viselkedését.]

⁶⁰⁵ Ezt a közkeletű megítélést éppen tagadva eleveníti fel Domokos Mátyás, mint aki ezt a vádat nem hitte róla, nem eszerint mérte. „[A]zokban az esztendőkből, amikor mindenki Illyés jellemén, költészetén és bankbetétjein köszörülte a nyelvét, egyedül én emeltem szót ez ellen a fiatalok közül. Ismeretlenül is jobban tisztelve és becsülve őt, mint barátai. Nem tartottam »immorálisbolsevikinek«, megrögzött történelemhamisítónak, a hatalom morfinistájának. Tehetségének és költészetének értékeléséhez nem azt az aspektust választottam, hogy vitéz jákfai Gömbös Gyulának és Rákosi Róth Mátyásnak egyformán pertu barátja volt. És így szembefordulva a sztereotip divattal, hittem a verseiben megfogalmazott szenvedés valódiságában, ismeretlenül is elképzéltem a Sárga Házat, amelybe őt az elmúlt évtized zárta, és ez a meggyőződés adott nekem is annyi pozitívumot, hogy védelmére keljek, bár tudom, hogy ennek nincs jelentősége.” Domokos Mátyás levele Sárközi Mártának, 1957, [kézirat, OSZK, Fond 17]. Ehhez hozzá kell tenni még Illyés *saját* vallomását, hogy „[é]n *per te* beszédemben voltam [...] Rákosival, Gerővel is, Lukácsal, Révaival. Egymás közt ezek mind magázták egymást. Tegeztem Farkas Mihályt, sőt Péter Gábort, mindkettőt akkor az egyszeri alkalomkor, amikor beszélnem kellett vele [...] Tegeztem, mert még kamasz koromból ismertük egymást, Vas Zoltánal. És Illés Bélával, mint író íróval.” [1955] Illyés 1987. 371.

⁶⁰⁶ Illyés 2016, 23.

írófejedelem fogalmát.⁶⁰⁷ Kérdés, milyen kép alakul ki róla az újonnan megjelent naplója ismeretében, és ez mennyiben befolyásolja a róla kialakult elképzeléseket.

Közbevetés: 1956 könyvnapjára jelent meg Illyés Gyula kötete, hosszú évek után az első, *Kézfogások* címmel.⁶⁰⁸ Ez a kötet a baráti kör tagjai között kéziratban terjedt, egy példánya Sárközi Mártánál is megvolt, ő kölcsönözte tovább az arra méltó és megbízható kíváncsiaknak. A kötet olyan verseket tartalmaz, mint a *Bartók* című „nagyvers”, benne az emblematis sorral – „Mert növeli, ki elfödi a bajt” –, aztán az olyan kevésbé ismert versek egyike, mint a *Levél a vízgyűjtőről és a fenyőről*, ami határozott Petőfi-parafrázis, a „habár fölül a gálya, / s alul a víznek árja, / azért a víz az úr”-gondolat egyfajta reminiscenciája, megerősítése a „béke” körülményei között: „És este [...] a vitában, hogy mindenén át, mindenütt a nép / győz majd, az élet, / ki mondott annyi kemény / és konok érvet? / Én.” Ennek a verseskötetnek olyan magabiztosságot, képviseleti legitimációt (és talán következményként olyan szereplehetőséget) kellett volna adnia Illyésnek, olyan váteszi és *cselekvési* biztonságot, különösen az 1956-ban közreadott *Egy mondat a zsarnokságról* című verssel, amelyet kevés pillanatot nyújt alkotónak. De látni fogjuk, ez nem történt meg, és az 1956-os naplóban egyetlen szó sem esik az *Irodalmi Újság* legendás, forradalom alatt megjelent utolsó számáról.

Másodsorban, Illyés Gyula naplói nem egészen „rendes”, a műfaj íratlan szabályai szerint való naplók – persze kérdés, milyen a *szabályos* napló, van-e egyáltalán ilyen. De mint a szóban

⁶⁰⁷ Az írói szerep, s különösen Illyés jelentőségének, hatékonyságának felértékelésére jellemző példa, hogy november 29-én megjelenik nála egy ismerős házaspár, akik egy disszidensek által magára hagyott lakásba költöztek be, s kéri Illyést, azonnal intézkedjen, hogy ki is utalják számukra hivatalosan is a lakást. „... menjek én be azonnal akár a kormányhoz (amivel a közvélemény szerint s szerintük is hazaárulás érintkezem), s juttassam nekik a lakást.” Illyés 2016. 100. Nagyon izgalmasan, hosszú történeti szálon és körültekintően elemzi a kérdést Dávidházi Péter „A »felhatalmazás« régi-új alapkérdéséről” és „Mentalitástörténeti változatok: az ellenállás magyar hagyománya” c. tanulmányaiban, melyekben Illyés Gyula szerepére is kitér. In: Dávidházi Péter: *Per passivam resistentiam. Változatok írás és hatalom témájára*. Argumentum, Budapest, 1998. 9–50.

⁶⁰⁸ A kötet korabeli recepcióját vizsgálta Kabdebó Lóránt: *Kézfogások. Egy Illyés-kötet kritikai visszhangja*. In: *Költő felelj! Tanulmányok Illyés Gyuláról*. Szerk.: Tasí József. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1993. 238–261.

magában etimológiai értelemben is benne foglaltatik, a naphoz kötődő események rögzítését jelenti. Illyés Gyula nagy időtávot (1929–1983) átfogó *naplójegyzetei* döntően csak halála után jelentek meg. A költő életében csak a *Magyarok* című kétkötetes szövegegyüttest adta közre, a *Nyugat* kiadásában 1938-ban. Ez tekinthető tehát az egyetlen autorizált kiadásnak.⁶⁰⁹ A halála után megjelent kötetek esetében a *válogatást és szerkesztést* Illyés özvegye (később özvegye és leánya) végezték. Több esetben szerepelnek a kötetekben a naplóírás relációjában – és nem a posztmodern, jelesül Esterházy Péter-féle – *vendégszövegek*, hanem saját újságcikkei, előadásvázlatok, bírálatok, levelek és más műfajú írások, ezek azonban mind Illyés-szövegek. Arra utalnak, az adott időben mi készült Illyés műhelyében. Az elmúlt télen jelent meg Illyés *Ostromnaplója* (1945) – családi közreműködéssel, a költő unokájának férje állította össze és látta el jegyzetekkel. Mindez már sejtetni enged egy nagyon fontos előfeltevést, azt, hogy ennek a hatalmas szövegtörzshöz a kéziratok (és Illyés levelezése) még mindig a család birtokában vannak, ahhoz a kutatóközösség – annak ellenére, hogy a közvélekedés szerint az anyag az MTA Kézirattárában van – nem fér hozzá. Még mindig nem hihetünk tehát a kutatható szövegek teljességben, s a családi birtoklás okán sem kezdődhetnek meg a kritikai kiadás előmunkálatai. Meggyőződésem pedig, hogy Illyésnek az lenne a jót, ha életművének minden sora közkincs lenne, s azok bárkinek szabadon a rendelkezésére állnának. Hallatlanul fontos lenne a teljes Illyés-levelezés előkészítése, az anyagok begyűjtése.

2016 tavaszán jelent meg Illyés Gyula 1956-os naplója. A családi „tulajdonjog” tovább zárult a kiadvány körül, az MMA mellett a másik kiadó az Illyés veje, Kodolányi Gyula vezette *Magyar Szemle* című folyóirat. A kiadás megtartja az egykori sorozat küllemének jellegét, azonban eltér a méret és a kötet olvashatóságának kárára a „javított” papírminőség is.

⁶⁰⁹ Viszont nagyon jellemző műfaja Illyésnek a „regényesített analitikus elbeszélés” [Tamás 1989, 176.]. Ide tartozik a *Kora tavasz* [1941], a *Hunok Párizsban* [1946], az *Ebéd a kastélyban* [1962], a *Beatrice apródjai* [1979]. Ezek a munkák egyszerre keltik a dokumentum érzetét, s van epikus sodruk, vannak konfliktusaik, fordulópontjaik, mellékszálak, és természetesen esztétikai relevanciájuk stb.

A lapok fénylenek.⁶¹⁰ (A szöveg közé iktatott képek is feleslegesek, egy reprezentatív album benyomását keltik, bár annak éppen nem eléggé szemléletesek, és nem is voltak részei az eredeti kéziratgyűttesnek.⁶¹¹) A naplók kiadás erősen célozni látszik a kerek évfordulót, s ehhez még egy keletkezés- és kiadástörténeti legenda is épült, nevezetesen a padláson volt az iratgyűttes, persze senki által sem tudottan, jól becsomagolva, s nemrégén került elő. Ennek az állításnak rögtön ellentmond a könyv 8. lábjegyzete, amely jelzi, hogy „e nap feljegyzéseiből két lap már megjelent korábban [az 1987-ben megjelent naplókötetben]”. A kézirat tehát már *korábban kézben volt*, a legendaszerű meseszöveg megbicsaklik, az olvasó erről nem kap információt. A korábban kiadott naplójegyzetekben 1956 mindössze pár semleges oldal, noha 1986-ban, egy évvel tehát az aktuális évre vonatkozó naplókötet előtt, a posztumusz Illyés-verseskötetben – a *Menet a ködben* címűben – éppen a politikai vezetés által rettegvé félt évfordulós esztendőben először jelenhetett meg Magyarországon újból nyomtatásban az *Egy mondat a zsarnokságról*.⁶¹² Természetesen emlékszünk

⁶¹⁰ A kötet csillogó krétapapíron jelent meg, csillogásával ez az albumpapír erősen korlátozza az olvashatóságot és a ceruzás olvasást. További eltérés, hogy a kötet jegyzeteket kapott [Illyés unokájának férjétől], továbbra sincs azonban a kiadott kötetekben név- és tárgymutató. S nincs tartalomjegyzék sem, amely felsorolná a 26 „Függelék”-be helyezett szöveget sem. Nem nagyon menthető *kiadói* felelősség is. (S ha már, akkor miért nem ad a túljegyzetelt, szögletes zárójelekkel zavaróan agyontűzdelt kötet egy tárgy bibliográfiát a tárgyhoz tartozó írásokból, egészen pl. Tamási Aronnak 1957 karácsonyán az *Élet és Irodalomban* megjelent *Szellemi tisztesség* című írásáig, vagy utalhatott volna a folytatásra, a népi írók ellen hozott állásfoglalásra stb.) A kötet nem illeszkedik sem visszamenőlegesen, sem pedig a jövőre nézve kontextusba. A kiadás legnagyobb baja, hogy nincs *érdemi* kísérőtanulmánya és a jegyzetelés ellenére sincs kontextusa. S ezt – megítélésem szerint – az sem menti, hogy az előzőeknek sem volt. Ha a kiadási formátum változik, (családi) jegyzeteléssel bővül, akkor mindezeknek helyet kellett volna kapniuk a kötetekben.

⁶¹¹ A szabadon hozzáférhető és felhasználható *Fortepan* internetes oldal eseményeket bemutató képei beszédesebbek lettek volna például az íróportréknál. Az írószövetség nevében kihelyezett pénzgyűjtő dobozok képtel is fontos lett volna közzétenni (pl. Fortepan 39854-es számú kép). Fajdalmasan nélkülözi a kötet a hozzáértő képszerkesztőt.

⁶¹² Ahogy 1986-ban jelent meg Nádas Pétertől a forradalommal bőségesen foglalkozó *Emlékiratok könyve* – amelynek értelmezése a kutatóközösségünk előző konferenciájához kapcsolódó műfaji fókuszához kapcsolódhatott volna.

még a korabeli kiadáspolitikai manőverekre, játszmákra, az engedélyezés nem mindig kiismerhető labirintusára. De ezzel együtt is van némi diszkrepancia, ha a semmitmondó naplóválogatást és az emblemikus Illyés-vers megjelenését egymás mellé helyezzük.

Viszont az is igaz, hogy Illyés 1956-os naplójának felütése éppen a napló aktualitásáról beszél – furcsa argumentációval. Persze rögtön hozzá kell tennünk azonban, hogy a korabeli kommunikációs technikák és lehetőségek közé kell visszamenni, s nem szabad mai tudásunkból visszamenőleg azt hinni, Miskolcon, ahol Illyést és Németh Lászlót érte a forradalom híre, könnyű volt tájékozódni. Ezzel együtt is meglepő a napló október 24-i (!) felütése: „Sötétkék ünneplő ruhában ténfergek a városka egyetlen kávéházában [...] Hírek tünedeznek föl olyan formán, mint szeles égen tavaszi felhők: gyorsan jönnek, nagyot ígérnek, semmit se hoznak. Hely, idő mind munkára nógat. De a munka az otthoni íróasztalon. Mit kezdek itt ezen a tányérnyi kávéházi asztalon, márcsak nyugtalanságom kicsapolásául? Ha soha máskor nem, ez igazán a naplóírás ideje. Egészségesen, jókedvűen kiürült vagyok lelkileg, egy kicsit olyanformán, mint a próbát jól megállt szerelmes. Életemben nem tartottam öt nyilvános előadásnál többet.”⁶¹³ Előző este a vacsora után csak annyit súgnak a fülébe: „Pesten utcaharc, igen sok halott a rádió körül.”⁶¹⁴ Ennyit és nem többet tud a forradalom estéjén. Október 25-én érkezik meg a fővárosba. Vajon adekvát-e az egészséges, jókedvű kiürülés az előző esti hírhez? Miért fordul el ennyire privát, szubjektív érzésvilágba a tekintet, párhuzamosan a váratlan eseményekkel? Nem kapunk rá választ. Pedig a kötet borítójára kitett idézet szerint: „A naplók naplóját írom: az események egyidejű ábrázolását.”⁶¹⁵

Csakhogy a forradalom eseményeit – azóta – jól ismerjük, tájékozódni tehát sem a történetek kronológiáját, sem a belső vitákat tekintve nem innen fogunk. A forradalom *eseményeiben* Illyés igazán érintőlegesen van csak jelen. Nemcsak azért, mert az indító eseményeket „lekeste”, s ezekről életében aligha láthatta a filmfelvételeket, hanem mert *alapvetően*

⁶¹³ Illyés 2016, 20.

⁶¹⁴ Illyés 2016, 19.

⁶¹⁵ Illyés 2016, 95.

nem vett részt a forradalomban. Az Írószövetség és a népi írók találkozóinak, beszélgetéseinek volt részese, de többször élt a hárítás lehetőségével. A magánéletbe húzódott vissza, igaz, jelzi is, hogy „történelmi esemény folyik, de a sorban állók az utcán s a családtagok otthon köznapi dolgaikat tárgyalják, a történelmi eseményeknek csak egy-egy fölcsodálkozás vagy fejcsóválás jut, a legköznapibb módon.”⁶¹⁶ Vele szemben hosszan sorolhatnánk a „hiperaktív” résztvevőket, mindazokat, akik – talán meggondolatlan könnyelműséggel is – egy döntő pillanatban vagy végig az utcán voltak (az eseményeket indító egyetemisták lobogását, Gáli József, Angyal István, Sándor Iván,⁶¹⁷ azután Örkény,⁶¹⁸ Karinthy aktivitását, vagy az október 23-án a tömeghez szólni akaró Déry Tibor jelenlétét).

A forradalom alatt az Illyés házaspár leköltözött a József-hegyi úton lévő házból Illyés lánytestvérének Gül baba utcai, védettebb helyen álló házába – ez a napló egyik visszatérő helyjelölése,⁶¹⁹ és Illyés egy kis Dongó motorral (ez biciklivel kombinált jármű volt) közlekedik, bajlódva. Az egyik rendszeres útvonala átmeneti lakásukból az Írószövetségbe vezetett, a Bajza utcába, s onnan néhányszor Erdei Ferenc Benczúr utcai lakásába, a másik út ugyancsak a Gül baba utcai kiindulópont és a Ménesi út között van. Ez volt Mészáros Ági és férje, Voith Lajos, valamint lányuknak, Illyés Mária, becenevén Ika barátnőjének, Voith Áginak, a későbbi színésznőnek

⁶¹⁶ Illyés 2016, 24.

⁶¹⁷ Ekkor *A Jövő Mérnökének* szerkesztője. A Műegyetemen történelekről ld. Sándor Iván: <https://www.youtube.com/watch?v=n30F7wemvjI> [Előadás a Bibó István Közéleti Társaság konferenciáján, 2016. október 16. Letöltés ideje: 2016. október 20.]

⁶¹⁸ Örkény rádiójegyzetéből való a híres mondás, amely pontosan így hangzott: „A rádió hosszú évekig a hazugság szerszáma volt. Parancsokat hajtott végre. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon.” Örkény István: *Egyperces levelek*, Budapest, Palatinus, 2012, 183. [http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000015887&seclD=0001177780. Letöltés ideje: 2017. augusztus 5.] Örkény írása unikális. Föl sem merülnek benne azok a politikai megfontolások és írói gondok, amelyek később egyaránt megterhelték a felejtőket és az emlékezőket, majd a felejtve emlékezőket és az emlékező felejtőket, s amelyek egyre súlyosabb, terhes örökséget jelentenek ma is, amikor a Kádár-korszak értelmezése ismét politikai tét.

⁶¹⁹ A ház október 27-én találatot is kap, a szelemenfa sérült meg.

otthona.⁶²⁰ A gyerekek sok időt töltöttek együtt, afféle „kétszemélyes lánynevelő-intézet”-ként működött a közösség.⁶²¹ Ilylyes egy pillanatra sem kockáztatja saját fizikai biztonságát, s – mint már idéztük – tetszik is neki, hogy mások is védik. De az is foglalkoztatja, mekkora a távolság az események alakítói és önmaga között. „Egy nemzet akarata válságos pillanatokban a »suhancok« útján fejeződik ki, akik nem félnek a kockázattól, ők a »szabadok« (a meglévőkhöz még nem kötöttek), s a felelőtlenek. Szavuk egy percig érvényes. Kimondják a kimondandókat, elvégzik a történelmi feladatot, s tréfálva hazamennek.”⁶²² Bármennyire is az események kezdetén született a mondat, meghökkenítő a mögötte rejlő filozófia, a mindenféle felkelésre vonatkoztatható szkepszis, s egyben az önfeláldozó-könnyed felelőtlenességgel mint történelmi faktorról való számvetés. November 8-án kérdéssel kezdi a hajnali lejegyzést: „Ki mit mer kockáztatni? Még akkor is, ha az egészet mindenki helyesli.”⁶²³ Nagyon is reális észrevétel, a társadalom feltétlen többségének lelkiállapotát, az eseményekhez, az időleges győzelemhez, a valóságos vereséghez való viszonyát tükrözi. Legfeljebb arra emlékeztethetünk, hogy milyen élesen elválik sorsa Petőfiétől, aki viszont – bárhogyan történt is, bármily módon akarta őt Bem is védeni – egyenesen beleszaladt a rettenetes túlerőt képviselő orosz haderő kozák katonáinak dzsidájába vagy kardjába. Vagy van itt egy másik érdekes észrevétel, ami nem személyre, hanem szervezetre vonatkozik, mégpedig a BBC egyik adására. Az észrevétel struktúrája nem különbözik attól, amit magára vonatkoztatva észlelt: „Az angol rádió »Mélységesen szégyelljük, hogy nem tehetünk semmi érdemlegeset Magyarországért...« mondat[ának] hatása a kis szobában. Az őszinteség frivolsága. Most – mert

⁶²⁰ A Mészáros Ági és Illyés közötti kapcsolatról így ír a Színeszkönyvtár című online összeállítás Mészáros Ági életrajza. „A találkozás aztán idővel [Az *ozorai példa* c. Illyés-darab 1952-es bemutatását követően, azaz személyes megismerkedésüktől fogva – Sz. Á.] talán többé is, mint munkakapcsolattá alakul.” Dévényi Ildikó és Takács István névvel jegyzi az életrajzot. <http://www.szineszkonyvtar.hu/contents/k-o/meszarosaelet.htm> [Letöltés ideje: 2017. augusztus 5.]

⁶²¹ Illyés 2016, 133.

⁶²² Illyés 2016, 23.

⁶²³ Illyés 2016, 55.

őszinték voltak – föloldva érzik magukat!”⁶²⁴ Ez a mondat személy szerint mindenkire, aki belátja a túlerőt, vonatkoztatható lenne, magára Illyésre is. Karácsony estéjén pedig meg is érkezik ez a belátás, amikor azt mondja Illyés Gyula Déry Tibornak, „[v]együk úgy, befejeztük a munkánkat. Atlantisz sorsára jutottunk – semmi felelősségünk többé.” Déry az, aki ellentmond – „Hogy mondhatna le a felelősség?!” –, s tudjuk, egészen a börtönig jutott.⁶²⁵ (Déry volt, aki lefordította Gide könyvét, s ezért 1938-ban kéthavi börtönbüntetésre ítélték, Illyés volt az, aki a Szovjetunióban 1934 nyarán tett utazásáról szóló útirajzában a gigantikus teremtést mutatta meg. Éppen ezért nem érte retorzió, sem a szovjet követség nem emelt ellene szót. A *Magyarország* tette közzé a szöveget, egy folytatást a *Nyugat* is közölt. A háború után több kiadást is megért.⁶²⁶ Valóság tartalma felől azonban lehetnek kétségeink.

Az események azonban mégsem hagyják a kívülállást, a politikai többpártrendszer követelése és reménye a Nemzeti Parasztpártot is lábra állítja. A naplóba egy tervezett, de elvetélt cikk ékelődik, ahogy a régebbi kiadásokba, s ebben jelenik meg a parasztpárt Németh Lászlóval, Tamási Áronnal közös hármass vezetésének óvatos elhárítása.⁶²⁷ A zárójeles, a cikktől elhatárolt kommentár valós képviseleti dilemmát fogalmaz meg, amikor kijelenti: „Pesten nincsenek parasztok [...]”. Említi a napló a Vas megyei parasztok küldeményét: 300 baromfit küldtek az íróknak. A gúny sem hiányzik az eset leírásából, Rónai Mihály András fordulna másodszer is az állatokkal, de addigra „kiürült az ingyen stand”. Illyés kommentárja zárójelben: „Őrá gondoltak a magyar parasztok.”⁶²⁸ (Ideidézek még

⁶²⁴ Illyés 2016, 59.

⁶²⁵ Illyés 2016, 144. Déry válasza grammatikailag nem egészen pontos, a kiadás mindenestre így használja, elvont fogalomként a szót, személyhez nem kötve azt.

⁶²⁶ Lásd Pásztor Péter e kötetben közölt tanulmányát, mely közli a Szovjetunióban Illyéssel együtt utazó Nagy Lajos véleményét Illyés narrációjáról, fikciós eljárásáról.

⁶²⁷ Illyés 2016, 40.

⁶²⁸ Illyés 2016, 42. Rónai Mihály András költő, akit Babits Mihály nevezett tejtetvéreinek. Jelentős italianista, ő fordította Julien Benda híres könyvét, az *Írástudók árulását* (1945). A Rákosi-korszak elhallgattatta, többek között azért, mert Lukács Györggyel szemben kiállt Madách Imréért, viszont kitarzott a Horthy-korszak fasiszta minősítése mellett (származása miatt munkaszolgálatos volt). A Kádár-korszakot elfogadta, egykori legjobb ba-

egy esetet, amikor Fehér Klára [a *Szabad Nép* forradalom előtti munkatársa] és Palotai Boris [ugyanekkor: *Népszava*] esetleges szerepvállalásáról van szó egy „»tisztá« folyóiratnál”, s Illyést kérdezi Fehér Klára, lehet-e, szabad-e most feladatot vállalni. „...valami biztatást, helyeslést vár. Mert mi vagyunk a nemzet lelkiismerete?”⁶²⁹ Közös mindkét történetben, Rónai, Fehér és Palotai említésében – ahogy a másutt említett Bölöni és Hatvany esetében is, a ki nem mondott zsidó származás. Fehér Klára esetében – másokat is mondhatnánk – vannak jól fejlett rút szeplők az életrajzon. Palotai Borisén legfeljebb a *Népszava* irodalmi szerkesztése – a kommunista egyenirányítás után. Megszállott agitátora volt a Rákosi-időknek, a *Szabad Nép* belső munkatársa, sőt, egy koncepció perben kihallgatóként is közreműködött.⁶³⁰ Az imént már említett Rónai Mihály Andrást annak első kötete megjelenésekor Vas István a *Nyugatban* mint hozzá hasonlóan *városi* eredetű és a *várost kifejező* költőt említette.⁶³¹ Lócsei Pál említésénél expressis verbis előjön a szövegben az antiszemitizmustól való félelem. („Lócsei megszólít, hozzánk csatlakozik. Hencceg: ők fogalmazták Nagy kiáltványát. Hajolna már Kádár felé – antiszemitizmustól tartva –, de visszakozik, a mi véleményünket hallva.”⁶³²) Túlreagálás-e a mai olvasótól, ha érzékeny erre a „hallása”? Vagy némely korábbi Illyés-idézet – pl. a zsidótörvények elfogadása idején a *Nyugatban* közzétett, minimálisan is rosszul időzített kirohanása a zsidókhoz kötött körúti konzumkultúra ellen – megengedik a független, a széllel szembe menő, az íráság kriteriumait implicite másutt meghúzó személyiségen túli idegenség feltételezését a zsidósággal kapcsolatban.⁶³³ A népi író

rátjával, az emigráns Faludyval külföldi találkozásuk alkalmával összeveszett emiatt. Rónai behódolásának „paradigmája” világos: a félelem az antiszemitizmus feltámadásától.

⁶²⁹ Illyés 2016, 168.

⁶³⁰ Török Bálint: Kik esküdtek össze a köztársaság ellen? Az első nagy koncepció per – 1947. *Magyar Szemle*, Új folyam, XVI. 7–8. szám. 2007. szeptember [http://www.magjarszemle.hu/cikk/20070921_kik_eskudtek_ossze_a_koztarsasag_ellen. Letöltve: 2017. augusztus 29.] A cikk csak szóbeli elbeszélésre alapítja a közlést.

⁶³¹ Vas István: Két háború közt. Rónai Mihály András versei. *Nyugat*, 1937/8.

⁶³² Illyés 2016, 64.

⁶³³ Hivatkozom itt az asszimiláció eminense kifejezésére, ami pl. Sárközi Györgyre, Szerb Antalra és másokra vonatkozott, s hogy egy iparmágnást is említsünk, pl. Kornfeld Móricra.

számára a városi származás az idegenség gondolatát hordozta volna?

Illyés többször rögzíti naplójegyzeteiben – szemben pl. Major Tamás kijelentéseivel, félelmeivel –, hogy 1956-ban nem volt antiszemitizmus. Ennek cáfolatát a hozzáférhető dokumentumok ismeretében evidensnek tartom, s nem is foglalkozom vele. A félelem ténye önmagában is szociálpszichológiai evidencia.⁶³⁴ Illyés egy helyütt „a magyarság eleven testéből” nővő politikusról beszél.⁶³⁵ Hogyan dekódolható ez a kifejtetlen tételmondat? Visszautalhat a Rákosi-kor zsidó származású politikusaira, s utalhat az új hatalom némely képviselőjére. (Ekkor még találgatások vannak forgalomban arról, milyen származék Kádár. Esetében a szláv-idegenség merül fel gyanúként. Ami Rákosi-ékat illeti, róluk azt írja, a „Révai, Farkas, Rudas, Lukács [és] az ÁVH már a kommunista lapokban is igen gyűlöletesnek ábrázolt” vezetői „is a közhiedelem szerint azok voltak.”⁶³⁶ Miért a közhiedelemre való hivatkozás? Ez valamiféle önleválasztás, nehogy rá lehessen sütni az antiszemita jelzőt? Vagy felfoghatjuk jóhiszeműen a népi eredet számonkéréseként, a társadalmi letről fölemelkedő emberek hiányának?

Az íróból jött politikussal vagy közéleti emberrel, a népi írókkal szemben itt mindig előkerül az örök kétség, a metaforikus gondolkodás lefordíthatósága – ám ugyanakkor szükségszerű lefordításának igénye. Ez sem új konfliktus, megjelent már a 30-as években, Fejtő Ferenc fogalmazta meg *Magyar narodnikik* című tanulmányában. „Ők [a Válasznál gyülekező népi írók – Sz. Á.] a magyar fiatalság ama rétege, amely tisztábban lát a gondolatok világában, mint a társadalomban; a filozófiában, mint a munkaviszonyokban; Adyban, mint a kartellkérdésben. Ez az értelmiség nagyobb mestere a célkitűzéseknek, mint a módszereknek, eszményeknek, mint a gyakorlatnak, s politikailag iskolázatlan és tapasztalatlan.” De hozzáteszi, „...rosszul cselekszenek, akik utópisztikus be-

⁶³⁴ A forradalom alatti antiszemitizmussal kapcsolatos esettanulmányokat ld.: Szokolczai Attila: Zsidóellenes zavargások az 1956-os forradalom időszakában (szerkesztette: Kádár Gábor) [http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=141:zsidoellenes-zavargasok-az-1956-os-forradalom-idszakaban&catid=16:esetek Letöltés: 2016. augusztus 5.]

⁶³⁵ Illyés 2016, 161.

⁶³⁶ Illyés 2016, 99.

állítottságuk és tisztázatlanságuk miatt lekicsinylik őket...⁶³⁷ A költő metaforákból építkezik, a nyelv és a dolgok világa közti rejtett kapcsolatokkal operál, a politikus ehhez képest számszaki szakember is kell legyen.

Egy gondolatomat ott hagytam el, hogy Illyés először kihátrál egy politikai felkérésből. November 5-én írja, „[a] megosztott hazafiság és halálfélelem” – de nem tudjuk, mire vonatkozik. Előtte pár sorral a naplóban az áll, Kádár november 4-i kiáltványát olvassák a rádióban.⁶³⁸ De közvetlenül az idézett mondat előtt azt írja, felkelők a Vérhalom utcai telken, s bejönnek. November 8-án kérdezi, amit már idéztünk is: „[k]i mit mer kockáztatni? Még akkor is, ha az egészt mindenki helyesli?”⁶³⁹ November 14-én visszautasítják – kollektíve – a Hámos Györgyön át érkező, Münnich tolmácsolta óhaját, Kádár János találkozni akar az írókkal. Az Írószövetséghez utalják Kádárt. Déry hívja a munkástanácsok ülésére – nemet mond. Argumentációja: „Fáradt vagyok további hiszékenységre...”⁶⁴⁰ Amikor letartóztatnak néhány író (köztük a kevésbé népszerű Boldizsár Ivánt) – Veres Péterrel, Benjámín Lászlóval, Hámos Györggyel elmegy azonban Münnichhez és a szovjet városparancsnok helyetteséhez is. Illyés *identitását* ezekben a napokban az Írószövetség adja, annak *képviselőtében* vesz részt ezeken a találkozókön. Ezek közé a feljegyzések közé kerülnek egyre gyakrabban mondatok az idegkimerülésről, a betegségről.⁶⁴¹ Újabb íróletartóztatások, most már Zelket, Háy Gyulát, Tardos Tibort és Eörsi Istvánt is érintik, ők (megjegyzem az 1956-ban hatalomra jutottak felé adresszálva) a felsoroltak mind zsidók. Ennek ellenére sem alakul meg a Kállai Gyula ösztönözte Írói Tanács, azaz egy kollaborációs

⁶³⁷ Fejtő Ferenc: Magyar narodnikik. *Szocializmus*, 1935. XXV. évf. 1. sz. 10–14. Kötetben: *Szocializmus 1906–1938. Válogatás a Magyarországi Szociáldemokrata Párt elméleti folyóiratából*. Válogatta, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Jemnitz János és Schlett István. Budapest, Kossuth, 1984. 247.

⁶³⁸ Illyés 2016, 47.

⁶³⁹ Illyés 2016, 55.

⁶⁴⁰ Illyés 2016, 69.

⁶⁴¹ Az Illyés-költészet egy jellemző metaforája a „sárga ház”, azaz a tébolyda. 1942-es (?) dátummal szerepel a *Kézfogásokban A Sárga Házban* című verse. „De én, ki hordom, józan ésszel, / ki tudja, én mit szenvedek, / mi nyom, s mi köt s jaj mi kísért, míg / kezet nyújtok mindenkinek?! // Gyomrom, szívem, idegem rossz már, / egy rendíthetetlen: agyam; / nincs még oly szörnyű Sárga Ház, mint / amibe én zártam magam!”

készítetés visszautasítatik (de ezzel párhuzamosan megalakul a Petőfi Párt helyiségében az Írás Szövetkezet, aminek működéséről vagy megszűnéséről nem kapunk adatokat a jegyzetekben). Egymásra figyelve, körtelefonokkal megy az Írói Tanácsból való kimaradás tisztázása. Déry ekkor még szabadon. De január 24-én – bár az alany ismét nem egyértelmű egy Németh Lászlóval folytatott telefonbeszélgetésben – mintha feltámadna Illyésben a felelősség: „Embermentésről van szó. A kormánynak tőlünk nem tanácsra van szüksége, hanem névre.”⁶⁴² A folytatás arra enged következtetni, hogy ez Illyés mondata, mert erre Németh Illyésre bízta a döntést. (Közben Németh Ella – a feleségek mentő, taktikus közbelépésének nem első jele – betegsége hivatkozva mondja le Németh Lászlónak az Írói Tanácsban való szerepeltethetőségét.) December 28-án volt az Írószövetség taggyűlése, a szellemi ellenállás utolsó nagy aktusa. Trencsényi-Waldapfel Imre felszólalása alatt Illyés „elveszti türelmét”, s azzal utasítja vissza a nyilvánosság előtt a sztrájk elleni beszédével érvelő irodalomtörténészt, aki a magyar írók nevében tartott beszédet egy gyárban, hogy „jogtalanul” szólt, s a kérdésre, hogy miért, azt feleli „– Mert ön nem magyar író!”⁶⁴³ Többszörösen rétegzett, lakonikus mondat. Benne van a felkínált labda leütése, a „magyar író” összetélt Trencsényi-Waldapfel kínálta fel. Illyés nem tesz mást, mint tagadó formában megismétli a szóösszetélt, s történetesen megint egy zsidóval szemben. A másik véglet a klasszika-filológus tudós íróként való visszautasítása. (Ráadásul az esetben volt még egy poén, Trencsényi erre fellebbezett az eljövendő időkhöz, a történelemhez. Mire Illyés leterítette: „[A történelem] [m]ár eldöntötte.”⁶⁴⁴

A kollaboráció egy másik módja is felmerül az idő előrehaladtával. A Nemzeti Színház újrainításakor vetődik fel a kérdés, mit vigyenek színre. A választás két ismert darabra, Németh László 1956. október 20-án bemutatott *Galilei* című drámájára esik és az ugyancsak régebbtől (1952) fogva játszott *Fáklyaláng* elővételére. Ekkor Tompa Kálmán figyelmezteti Illyést, hogy a tervezett repríz kompromittáló, mindenki kollaborációnak tekinti. Zárójel rögzíti, hogy Illyés már megbízta

⁶⁴² Illyés 2016, 185.

⁶⁴³ Illyés 2016, 153.

⁶⁴⁴ Uo.

feleségét, Flórárt, hogy mindenképpen tiltsa le az előadást. De a letiltásnak nincs nyoma, a színház december 24-én bemutatja a darabot. Mai szemmel a dráma ismeretében csak a történelem mitikus átigazítása tűnik fel, ahogyan feltűnt az 1953-as *Föltámadott a tenger* című 1848/49-ről szóló filmen is, amely megállt annál a pillanatnál, hogy az erdélyi csatákhoz megérkezik Bem, s megérkeznek Gábor Áron rézágyúí, a magyar csapatok megnyerik a nagyszebeni csatát.⁶⁴⁵ Azaz a történelemben való belenézés megáll egy szerencsés, győztes (nek látszó) pillanatnál. A bukás a filmben elmarad. A kollaboráció, a sokak által emlegetett kétkulacsosság ellen egy telefonon bejelentkező, s azután az író meglátogató mérnök védi meg. „Nagy viták az írói tanács híreiről. Ő megvédett engem. De már mások is azon a véleményen voltak, hogy a *Zsarnokság* című verssel is sokat »jóvá tettem«. Hogyha kétkulacsosnak tartottak is... most úgy látszik – szimbólum lehetek.” S mondja tovább a mérnökök elvárását, értelmezését, hogy az írók vezérek, „ők most a nemzet vezérei”. Illyés Tamásira gondol, „aki alig lélegzik a strúmájától, Déry...” – elharapja a mondatot.⁶⁴⁶ A mérnök mondatára, hogy „[el]gyénre ilyenkor nem lehet tekintettel lenni”, Illyés kifakad: „Először mondtam érvelés közben ilyet: csűrhe, menjetek az anyátok izéjébe, de kocsismód kiáltva, a kellő hangsúllyal.”⁶⁴⁷ Déryt 1957. április 21-én tartóztatták le, aznap, amikor felfüggesztették az Írószövetséget is. Eddig nem ér el a napló, január 31-ével zárul a közreadott szöveg. Azon a ponton, ahol Illyés „rühellé a próféta-ságot”, ahol és amikor összeér benne a politikától való csömör és a privát szféráját, magát mentő, de a nemzetet is magában foglaló, a szolgálni akaró irodalmat satuba fogó páni félelem.

Nem szerepel a szöveggondozói kiegészítésekben, kontextualizálásban az az 1957. szeptember 4-i sportcsarnoki rendezvény sem, amelyen 171 író aláírásával Fodor József adott át egy petíciót a politikai vezetőknek. A rendezvényre az adott alkalmat, hogy az ENSZ ún. ötös bizottsága napirendre tűzte az 1956-os forradalom utáni rendteremtést, s bírálta az új vezetés agresszióját, a letartóztatásokat. A szöveget – további aláírásokkal kiegészítve – összesen immár 236 aláíróval – az *Élet és Iro-*

⁶⁴⁵ Vasy Géza a *Fáklyaláng* műfaját *legendaként* határozza meg. Vasy 2010, 73.

⁶⁴⁶ Illyés 2016, 189.

⁶⁴⁷ Uo.

dalom is közzétette.⁶⁴⁸ Ebben az Illyés Gyula által is aláírt nyilatkozatban az írók többek között „véres ellenforradalmi veszélyt” és az „1920-as fehérterrorra emlékeztető állapotokat” láttak az októberi napokban, „a fasizmus minden üledékének” felkavarodását. (Korrekten hozzá kell tennünk, hogy a dokumentum sokáig nem volt, nem lehetett vita tárgya. Eredeti aláírási példánya nem is került elő még a párttestületek levéltári együtteséből sem. Amikor a késő nyolcvanas években szó került róla, s nagy volt a döbbenet, az aláírók közül sokan már nem éltek, különösen nem a „nagyvadak”. Az élők közül sokan nyilatkoztak akként, hogy egyszerűen aláhamisították a nevüket. Ekképpen az ügy ma is darázsészek.)

Bár már az is a folytatáshoz tartozik, Illyés félelme 1956 november első napjaiban nem volt jogosulatlan. 1958-ban az MSZMP népi írókkal kapcsolatban hozott megbélyegző állásfoglalása a csoportot együtt, különösen pedig Veres Pétert, Illyés Gyulát és Németh Lászlót ítélte el. Az Illyés ellen felhozott művek az itt említettek voltak, a *Fáklyaláng* című dráma, a *Bartók*, a *Levél a fenyőről és a vízgyűjtőről* és az *Egy mondat a zsarnokságról* című versek. Ezek a népi írói életművek valóban alternatívát képviseltek vagy képviselhetek volna a kommunista ideológiával szemben, s a kommunista oldalon nem, vagy alig volt esztétikai értelemben komolyan veendő életmű.

Tanulságos ezt a naplót visszaillesztve a már közreadott naplófolyamba, de gyanakodva, hogy nem a teljeset, az autográf verziót kaptuk, és visszailleszteni a történéseket a teljes illyési életműbe, hogy megérezzük, először milyen örömet jelentett a hallgatás, hogy szinte élvezte az „üldöztetési rögeszme kellemes mámoroként való keringését”, hogyan suhant át szívéen a „mellőztetés kéjes nyila”, s végül miként törte meg a vállalt csöndet. De ez már túlvezet az adott kötetten.⁶⁴⁹

Megítélésem szerint a napló esetében is a családi szorítás elengedésének és a szövegek nyilvánosság elé bocsátásának belátása volna a legfontosabb, melyek megvalósultával végre eleven vita indulhatna el az életmű körül.

⁶⁴⁸ *Élet és Irodalom*, 1957. szeptember 13-i száma.

⁶⁴⁹ Széchenyi 2010.